

DE KATASTROFE VAN HET STALINISME

Jan Debrouwere

a.

Heeft het zin, met het stalinisme een leerstellig dispuut aan te gaan?

Het is immers in wezen crimineel en psychotisch, en niet zomaareen product van de «wrede noodzaak der geschiedenis».

Het stalinisme zocht zijn wortels bij Marx en Lenin. Vanuit het marxisme, zijn theoretische interpretatie en zijn praktijk bij Lenin en vooral diens epigonen, moest het optreden van Stalin en van de Stalinse leiding worden verrechtvaardigd en tot model voor de hele internationale communistische beweging hooggeprezen. Daartoe werd het marxisme gemanipuleerd en van zijn democratische potentie ontdaan. Ziedaar mijn stelling.

t' Wat is stalinisme? De paroxysmale verheerlijking van de Ene Leider? Dat hoorde erbij, en was er zelfs lang de meest spectaculaire veruiterlijking van. De goed bedoelde pogingen van Chroesjtsjow om in de USSR een beleid van economische en politieke hervormingen op gang te brengen, zonder daarbij evenwel te willen - of te kunnen - raken aan de essentie van het stalinistische binnen- en buitenlandse beleid, eindigden reeds na enkele jaren, onder Breznjew, in een laat-stalinistische heropflakking. Zonder terugval in alle oude excessen, maar wel met een terugkeer naar de personencultus. Zij het, naar het gevleugelde woord van Marx, ditmaal als farce...

Maar daarmee is de kous niet af. Uiteindelijk is er ook een stalinisme denkbaar zonder persoonsverheerlijking, zonder onbeheerste en wetteloze repressie, zelfs met een «*menselijk gelaat*», zij het dan wel zeer grijs en onaantrekkelijk. Maar mét het handhaven van de politieke monocultuur, de alleenheerschappij van de ene partij, en de feitelijke uitsluiting van de bevolking van deelname aan en controle op de macht. Dat alles versluierd door pseudo-democratisch woordomhaal, en met op zijn zachtst onverdraaglijk gechicaneer van wie voor afwijkende meningen wou opkomen.

Mij lijkt het stalinisme op de eerste plaats een verdorven, corrupt concept van de

arbeiderspartij, de arbeidersstaat, de democratie, en het socialisme. Het stalinisme heeft zich voortdurend op die begrippen beroepen, en intussen hun waarden gesloopt.

In de «New York Times» van 1 september 1989 stond volgende, m.i. pertinente overweging overhet verschil tussen stalinisme en nationaal-socialisme: «*HetKwade aan het stalinisme was zijn verraad aan de waarden van de beschaving. Het hitlerisme ontkende die waarden*».

Het dispuut heeft vooral zin om er op te wijzen hoe het stalinisme de lacunes en onvoldragenheden van het marxisme exploiteerde, en hoe het marxisme er door uit zijn historische verband werd gerukt en tot apologie van de stalinistische practijk herleid. Hoe het marxisme in de USSR en de communistische beweging aldus werd verminkt, van een oneigenlijke inhoud voorzien en tegen zijn eigen premisses in het gelid gebracht.

Buiten marxistische kring wordt de stalinistische deformatie zeer algemeen voor het echte marxisme versleten. Ook in zijn practijk. Ik betwist de gegrondheid daarvan, en wil zeggen waarom. En daartoe wil ik achtereenvolgens de begrippen vervreemding, dictatuur van het proletariaat, en democratisch-centralisme bekijken.

b.

Het marxisme van Sowjet-makelij, inclusief zijn varianten in de al dan (nog) niet sindsdien verdwenen socialistische regimes of zich (nog) op het stalinisme beroepende communistische partijen, had steeds problemen met het vervreemdingsbegrip. En dat is eigenlijk zonderling voor zich bona fide noemende marxisten. Want precies met de gedaanteverandering die het begrip «*Entfremdung*» in het denken van Marx doormaakte, waarbij hij zich bevrijdde van het idealisme van Hegel en zich tot het materialisme bekende, werd Marx van Junghegelianer tot autonoom filosoof, werd hij Marx.

Dat proces zal zich grosso modo van 1844 tot 1848 hebben afgespeeld. En nu heeft Lenin inderdaad ergens gezegd dat we pas met de «*Misère de la Philosophie*» (polemie uit 1847 van Marx met de door hem als revolutionaire figuur overigens wel gewaardeerde Pierre-Joseph Proudhon) en het «*Manifest van de*

Communistische Partij» (1848) bij de ontplooide, «rijpe» Marx zijn beland. Ergo was alles wat hij voordien geschreven had, nog in meerdere of mindere mate onrijp en volgens Lenin dus met omzicht en voorbehoud te benaderen. Het gaat, om het belangrijkste te noemen, om de «*Oekonomisch-Philosophische Manuskripte*» (1844), «*Die Heilige Familie*» (1845) en «*Die Deutsche Ideologie*» (in 1847 door Marx en Engels voltooid maar in zijn oorspronkelijke duitstalige versie pas in 1932 te Moskou voor het eerst gepubliceerd).

De Oostduitse auteurs van »*Das Elend der Marxologie - Eine Auseinandersetzung mit Marx-Engels-Verfälschungen*»⁽¹⁾ stellen daarom (p.223) gerustgesteld vast dat ten laatste na de «*Deutsche Ideologie*» het vervreemdingsbegrip bij Marx geen belangrijke rol meer speelt.

Kom... Marx was intussen ook qua vervreemding tot uitgerijpte opvattingen gekomen, die zich in zijn verdere denken en werk onderhuids zullen integreren.

En het is ook waar dat indien Marx daarna de term «*Entfremdung*» nog slechts sporadisch gebruikt (net zoals «*dictatuur van het proletariaat*», waarde oosteuropese en sowjet-marxisten van het officiële genre heel wat minder moeite mee hadden), hij er ook nergens afstand van neemt, of tot correctie overgaat. Ik stel trouwens dat men de Marxse duiding der «*Entfremdung*» steeds bij de hand moet hebben, wil men Marx ten gronde begrijpen. (Dat gaat niet op voor bepaalde passages uit de «*Oekonomisch-Philosophische Manuskripte*», die inderdaad nog sterk van het Hegelse idealisme doordrongen zijn). Dat Marx, zodra hij zich in de economische studie en de politiek stort, geen tijd (of geduld) meer kan opbrengen voor filosofisch debat is overigens wel jammer, niet in de laatste plaats met het oog op wat bepaalde exegeten hem later zouden aandoen...

Waar gaat het precies om? En waarom vinden we, dat we met een juiste bepaling van het vervreemdingsbegrip uiteindelijk zullen terechtkomen bij ons gevecht met het stalinisme?

Laten we, net als Marx, beginnen bij Hegel.

Hegel zegt in substantie dat de mens vrij is, d.i. dat hij zichzelf kan vrijmaken. Daar schuilt maar een schijnbare tegentelling in. Hegel bedoelt dat de mens vrij kan kiezen. Hij kan zichzelf bevrijden, maar hij kan ook onvrij blijven. Dat hangt van hem, van zijn eigen keuze af, en dus maakt die keuze deel uit van zijn vrijheid. Het

hangt van hem af of hij vrij wordt, zichzelf verwezenlijkt, en dus zichzelf wordt. Want pas de Vrije mens is de ware, volledige mens, vond Hegel. Of met het vers van Herwig Hensen:

Word wie gij zijt, waag te bedingen
 wat nog niet één bedong te voor
 slechts wie zijn grens durft overspringen
 gaat aan geen grens te loor.»

Wie zichzelf niet verwezenlijkt, niet Vrij wordt, blijft vreemd aan de eigen vrijheidsbestemming. Hij blokkeert zijn eigen mogelijkheden.

Aan wie het hier moeilijk heeft met de praktische problemen van iemand die opgesloten zit, en zich door pure wilskracht wil vrijmaken (de Houdini-trick), weze gezegd dat Hegel de vervreemding en bevrijding niet stoffelijk zag, maar geestelijk, zeg maar idealistisch.

Ook de gevangene in zijn cel kan van Hegel dus vrij worden, ook al kan hij de sloten niet forceren. Hij hoeft zich niet moreel te onderwerpen, hij kan zijn cipiers verachten, en een geestelijk leven leiden waar zij niet aan toekomen, omdat het cipiers zijn.

Binnen de perken van zijn eigen vooropstellingen heeft Hegel het bij het rechte eind, en zijn redenering is diep humanistisch.

Toch vond Marx dat het vervreemdingsbegrip bij Hegel tekort kwam. De taak van de filosofie was niet alleen de wereld te interpreteren, maar haar tevens te veranderen, aldus de overbekende en grijsgeciteerde 11 thesis van Marx over Feuerbach. Hij is het eens met Hegel, maar niet met diens idealisme dat niet tot bevrijdende daden leidt. En de Hegelse begrippen vervreemding en bevrijding wil hij daarom onderbrengen in zijn materialisme.

Hier komt de echte Marx aan het woord. Wie zich geestelijk wil vrijmaken, en daarbij de stoffelijke en maatschappelijke ketens wil laten voor wat ze zijn, is immers een man naar het hart van ieder gezag, ook het meest autoritaire en behoudsgezinde. En soms is hij er zelfs een alibi voor, of hem dat bevalt of niet...

Zo kon het autoritaire Pruisische staatsgezag van de eerste post-napoleontische jaren best opschieten met Hegel, die een humanist én een conservatief was. En het

sprookje van de op 's Konings bevel na lang zoeken eindelijk gevonden gelukkigste man op aarde, al had die er zelfs het geld niet voor om zich een hemd te kopen, zou naar zijn hart zijn geweest.

Marx vindt dat de vervreemding van de mens zich niet binnen hem, in zijn geest, voltrekt, maar buiten hem, in de sociaal-economische dwangsituatie waarin de samenleving hem heeft ondergebracht. Van het waarom van die situatie, (niet de bovenmenselijke beschikking van een godheid, maar de menselijke beschikking van een uitbouter) moet hij bewust worden gemaakt, om ze te overwinnen. En zo vrij te worden, vrij te heersen over de sociaal-economische omstandigheden en wat hij met zijn arbeid scheidt, ze te dwingen naar zijn wil en behoeften, en aldus zichzelf te realiseren.

Hij kan die bewustmaking ook afwijzen, maar dan behoort hij als proletariër niet tot de strijdende arbeidersklasse, en bereikt hij de volheid van zijn bestemming niet.

Marx bracht dus duidelijk de menselijke wil in zijn materialisme onder, en dt had hij van Hegel... De politicus in hem had trouwens geen boodschap aan het vulgair-economische determinisme van hen die hem op zijn zoektocht naar een materialisme voor zijn tijd waren voorgegaan, doch in hun denken niet waren toegekomen aan de politiek, of aan het recht der niet-bezitters om daar onbepert deel aan te hebben.

Het ging hem daarbij minder om de individuele mens of om intermenselijke relaties, dan om die tussen mensengroepen, tussen zich tot de sociaal-economische omstandigheden als bezitters of als werknemers verhoudende klassen.

C.

Dat brengt ons tot het vrijheidsbegrip, en wat Marx onder vrijheid wil verstaan.

Het is een van die begrippen die bij Marx onvoldragen in hun aanvangsfase zijn blijven steken. In feite heeft Marx zowat gedacht dat met de opheffing van de sociaal-economische uitbuiting al het andere wel ongeveer vanzelf zou komen.

Na 1848 zit hij volop in de politieke actie. Zijn lange verblijf in Engeland zal hij quasi uitsluitend besteden aan een minutieuze ontleding van het kapitalisme van

zijn tijd, om aan de jonge arbeidersbeweging duidelijk te maken dat de klasse waar ze zich op beroept wordt uitgebuit, en hoe dat gebeurt. Dat gaat gepaard met een onverbiddelijke, nooit aflatende, soms slopende penne- en woordenstrijd, die hij voert in de bitterste armoede en onder veel persoonlijk leed.

Intussen is het voor de verdere ontwikkeling van het marxisme ongunstig gebleken dat begrippen als vrijheid en democratie bij Marx in feite in de grondverf bleven staan.

Zo ontkende het sowjet-marxisme, dat met Marx dubieus omsprong, hem soms gewoon ignoreerde om hem dan elders weer onwetenschappelijk bij de letter te nemen, het vervreemdingsbegrip niet. Maar uit de summier gebleven benadering ervan door Marx, trok het dan weer zeer bedenkelijke conclusies, en ontzegde het met name elke plaats in de sowjet-samenleving.

Al wie het over vervreemding wou hebben, en daarbij buiten de door Marx schetsmatig aangeduide paden liep, mocht zich gelukkig prijzen zo hij er met het epiteet «burgerlijk» van af kwam. Persoonlijke vervreemding, individueel geluks- of ongeluksbesef waren sowieso geen echte belangstelling waard. Nochtans liggen hier brede terreinen open voor intermenselijke solidariteit, zoals iedereen weet die van persoonlijke drama's getuige was of zelf door het ongeluk getroffen werd. En menselijke solidariteit was inderdaad niet de sterkste zijde van de sowjet-samenleving...

Maar laten we bij de sociaal-economische vervreemding blijven. Ook zij werd onder de handen van het oosteuropese marxisme omgeboetseerd tot een schertsfiguur, waarin men van Marx amper nog wat terugvindt. In het reeds ter sprake gebrachte «*Elend der Marxologie*» lezen we (p.201) : «*Pas door de omverwerping van de bourgeoisie, dus door veranderde eigendoms- en aldus gewijzigde politieke machtsverhoudingen, is voor de arbeidende klasse en de overige werknemers de politieke vrijheid mogelijk*». Na veertig jaren ervaring met het «*reële socialisme*» dachten «*arbeidersklasse en overige werknemers*» in Oost-Europa daar heel anders over...

De Weense communist Ernst Fischer, in de tussenoerlogse jaren een belangrijke naam in de internationale communistische beweging, werd in 1969 na zware druk vanuit de CPSU, de SED etc., uit de Oostenrijkse CP gesloten, omdat hij in augustus 1968 geprotesteerd had tegen de militaire interventie in Tsjecho-slowa-

kije. De auteurs der « Marxologie» slingeren hem jaren later nog grove beledigingen naar het hoofd, omdat hij eens geschreven had dat «...door de overgang van de macht uit de handen van revolutionair-democratische organen in die van centrale instanties, door institutorlizering en bureaucratizering nieuwe vervreemding ontstaat». En hier had Fischer anders wel de vinger op de wonde gelegd.

Sowjet-filosoof T.I.Oiserman, niet de minste onder zijn collegae van voor de tijd van glasnost en perestrojka, breekt over alles de staf in zijn «*Entfremdung als historische Kategorie*»⁽²⁾ en schrijft: «*Het marxisme-leninisme heeft be wezen dat de vervreemding concreet-historisch is. Het leven heeft deze grote wetenschappelijke thesis bevestigd. Het communisme brengt voor de mensheid de totale en definitieve bevrijding uit de heerschappij der spontane maatschappelijke ontwikkelingskrachten over de mensen. Het communisme is het rijk van de vrijheid, waarin de mens bewust de natuur en zijn eigen maatschappelijke condities beheerst. Precies daarom betekent het communisme het einde van de vervreemding.*»

Houten taal, triomfalisme, en de zoveelste apologie van de sowjet-maatschappij, in dit geval onder Breznjew, waren inderdaad drie wezenstrekken van het sowjet-marxisme. Maar Oiserman zal wel wat anders hebben willen bewijzen...

Volgens dat sowjet-marxisme, ergo volgens Oiserman, is het «*reële socialisme*» een etappe op de weg naar het communisme. En meteen op de weg naar de «*totale en definitieve bevrijding uit de heerschappij der spontane, maatschappelijke ontwikkelingskrachten over de mensen*». Want onder het socialisme neemt de mens zijn bevrijding in eigen handen. Sociale processen gebeuren voortaan niet meer spontaan, als het ware blind. Van dan af worden ze doorzichtig, noem het maar bestuurbaar. Naar hetcommunisme toe. Consequent neemtde vervreemding van de mens af, en wordt hij dus vrijer, naargelang hij vordert op die weg.

En precies daarin werd het «reële socialisme» door het leven wreed gelogenstraft. Ernst Fischer had overschot van gelijk, toen hij voorzag dat een bureaucratie, al noemt die zich socialistisch, geen echte democratie maarwel nieuwe vervreemding genereert. Men kan het tragisch vinden dat de manifestanten van Berlijn, Leipzig en Praag, uit afkeer voor wat ze hadden gezien en beleefd onder het «reële socialisme», de voorkeur hebben gegeven aan hun *wensvoorstellingen* van de kapitalistische markteconomie en wat daarin onder vrijheid wordt verstaan. Wat daarop onder diverse gedaante aan ontgoocheling is gevolgd, neemt nu reeds zichtbare, verontrustende vormen aan.

Maar dat neemt niets weg van ons betoog: de leugendetectors van het leven zijn de Oisermans fataal geworden. De vervreemding van de werkende mensen nam onder het « reële socialisme » zulke acute vormen aan, dat het er aan bezweek.

Maar wat daar aan voorafging, heeft er jarenlang niet om gelogen. Want wat waren de praktische, politieke conclusies uit de « wetenschappelijke » beweringen van Oiserman en consoorten?

Dat de mensen onder het reële socialisme toch maar aardig op weg waren naar de echte vrijheid, en reeds oneindig vrijer waren dan de arbeiders in de meest gevorderde samenleving van westers type. En daarom geen gezeur meer over uitdenken en uitdiepen van het socialistische vrijheidsbegrip. Theoretisch en praktisch was alles in orde, ging het fluks de goede kant op, en kon het alleen nog maar beter, steeds beter worden.

Stalin zelf zal aan zulke justificaties geen boodschap hebben gehad. Hem zal het een zorg zijn geweest, wat de Oisermans bedachten. Soms waagde hij zich aan het schrijven van marxistisch proza van sectarische inslag, (cfr. zijn « Problemen van het Leninisme »), maar voor het overige rekende hij op de academieën die aan het Centraal-Comité van de CPSU waren toegevoegd, om Marx en Lenin glad te strijken, en van elke vraag- en invraagstelling te ontdoen. En daarin hadden de Oisermans een belangrijke taak te vervullen. Zij moesten de daden van Stalin en zijn repressieapparaat verrechtvaardigen, verklaren, doen toejuichen zelfs. Après coup, en ook wel ter voorbereiding van de volgende zuivering, compleet met door de kanselarij van de secretaris-generaal, of door een of andere academische commissie opgezochte, ergens wel toepasselijke gedachte, desnoods bijgeknipte citaten. Een practijk die pas vandaag begint te slijten.

De goelags, de Lubjanka, de processen en gevangnissen, de executies, het diende immers allemaal om de nu reeds verst gevorderde vrijheid uit de menselijke geschiedenis te beschermen tegen haar vijanden, ook de binnenlandse.

En dat gold nadien, onder Breznev, evengoed voorde psychiatrische instellingen. Want wie niet wou inzien hoe goed hij het wel had, hoe vrij hij wel was, die was ziek en moest geholpen worden. Hij leed aan « slepende schizofrenie », een speciaal voor zijn geval bedachte term, die men notabene voordien nooit had ontmoet in de medische vakliteratuur in de USSR, of aan de Sowjet-universiteiten, om van de rest van de wereld maar te zwijgen. Geen bona fide arts te Moskou of te Leningrad slaagde er zelfs maar bij benadering in, te zeggen wat hij precies betekende. Wie

beweerde dat wèl te kunnen, en bijvoorbeeld als gerechtspsychiater fungeerde bij het onderzoek van relevante gevallen, wist dat het voornaamste pathologische kenmerk van de nieuwe ziekte het ontbreken van symptomen was... En wie er aan leed, verdween op wijzing van hogehand voor vele jaren in een of ander instituut.

Het was in orde, het was conform met de revolutie. De repressie was revolutionair. En de Partij, instrument van de revolutie, schild, zwaard en hefboom in de handen van de secretaris-generaal, multiplicator van zijn woord en wil, geloofde het daarom, en juichte. En zweeg, toen de repressie zich ook tegen haar keerde. Toen Stalin de meerderheid van het Centraal-Comité en de Politiek-Bureau's van Lenin liet executeren. Samen met vele tienduizenden op alle echelons van de partij.

Wisjinski, en na hem alle polit-procureuren, hebben voor hun requisitoirs rijkelijk geput uit de argumenten, die deze verrechtvaardigingsideologie aan de stalinistische terreur verschafte. Wie zijn Marx en Lenin kritisch gelezen had, of voor de revolutie als balling in de westelijke emigratie had geleefd en opkwam voor de andere ideeën die hij mee naar Rusland had gebracht, werd de mond gesloten door de vuurpelotons. Maxim Gorki schreef: «Ik kan niet langer zwijgen», en ging dan lijden aan een nooit goed begrepen ziekte die hem fataal zou worden.

En miljoenen stierven na de burgeroorlog, eerst van de honger, dan in de goelags of onder de kogels van de Tsjeka, de GPoe, de oGPoe, de NKVD.

In het land van de verwezenlijkte vrijheid. Terwijl zij, en vele miljoenen met hen, met kinderlijke geestdrift hadden gewerkt aan de Nieuwe Tijd. En intussen van de nieuwe vrijheid hadden gedroomd...

d.

We komen nu aan de tweede hoeksteen toe, de «dictatuur van het proletariaat». Daar heeft Marx weinig aandacht aan besteed.

In een brief aan Joseph Weydemeyer, van 5 maart 1852, schrijft hij «...2. dat de klassenstrijd noodzakelijk naar de dictatuur van het proletariaat leidt; 3. dat deze dictatuur slechts de overgang is naar de opheffing van alle klassen, en een klassenloze samenleving». Bijna een kwarteeuw later, in zijn «Kritik des Gothaer

Programms», geschreven in april-mei 1875 en gericht aan de toenmalige Duitse sociaaldemocratie, maar pas in 1891 door Friedrich Engels in «Die neue Zeit» gepubliceerd, schrijft Marx over hetzelfde thema: «*Tussen de kapitalistische en de communistische maatschappij ligt de periode van de revolutionaire overgang van het ene naar het andere. Dat betekent een politieke overgangperiode, waaraan de Staat niet anders kan zijn dan de revolutionaire dictatuur van het proletariaat*».

Dat is in wezen alles.

En in de voorstellingswereld van Marx zou die dictatuur hoe dan ook slechts een fase zijn, een periode van relatief korte duur, ook naar mensenmaat. Het «reële socialisme» gaat later, eerst in zijn praktijk en dan in zijn theoretische beschouwingen, die hoop op een relatief korte overgangperiode laten varen. Het heet dan dat die lang zal duren, ook naar historische maatstaven. En die overgangperiode krijgt dan de naam van «socialistische staat», die in elk voor 1986 verschenen, relevant theoretisch werk als «dictatuur van het proletariaat» wordt geduld.

Om bij Marx en meteen ook bij Engels te blijven, in het «*Manifest der Communistische Partij*» (kortweg «Communistisch Manifest» genoemd), dat door beiden in februari 1848 te Brussel wordt gepubliceerd, is nergens met zoveel

woorden sprake van Dictatuur van het Proletariaat, wel van gewelddadige verovering van de democratie.

Voor alle marxisten blijft het »Manifest» een fundamenteel geschrift, ook al ligt de patine van de tijd er vandaag uiteraard dik op. Lenin schreef waarderend: «*Dit kleine boekje weegt tegen vele banden op. Zijn geest bezielt en beweegt vandaag het gehele georganizeerde en strijdende proletariaat der menselijke beschaving*».

Een kerngedachte van het «Manifest» is dat «...*de eerste stap in de arbeidersrevolutie de verheffing van het proletariaat tot heersende klasse, en de verovering van de democratie is*». En verder: «*Wanneer het proletariât at in de strijd tegen de bourgeoisie zich tot heersende klasse maakten als heersende klasse met geweld de oude productieverhoudingen opheft, heft het c/aarmee tevens de klassentegenstellingen op, en meteen de klassen, en zijn eigen heerschappij als klasse*».

Het is niet vrij van enig utopisme, en dat is er trouwens de slechtste kant niet van. Het utopisme van Marx is immers zijn hoop op een betere outopos, een betere, alsnog nergens bestaande wereld.

Marx ziet het proletariaat dus met geweld de oude productieverhoudingen opheffen. En zo zal hij zich ook wel de dictatuur van het proletariaat voorstellen, die hij enkele jaren nadien in zijn brief aan Weydemeyer voor het eerst in de pen neemt.

Als moment in de geschiedenis waarop het proletariaat de democratie afdwingt, waartoe het van de bourgeoisie en haar état-gendarme geen toegang krijgt. En niet als een nieuw maatschappelijk systeem.

Dat «moment» heeft na de Octoberrevolutie geduurd tot 1990, maar dan zijn we al bij Gorbatsjow... Uiteraard bedoelde Marx niet de dictatuur van het proletariaat in haar betekenis der XXe eeuw. Middelen en technieken van Hitler en Mussolini, en hun ideologisch arsenaal, waren toen in feite nog onvoorspelbaar. Nog minder zal hij gedacht hebben aan iemand als Stalin, en dat die zich op hem beroepen zou. Als klassiek gevormd man zal hij gedroomd hebben - en hij droomde, net als Lenin, die daar trouwens op boogde **pe ~us,-aorneinse boer uit de vijfde eeuw v.o.t., die Iger** overlevering door de Senaat v.h. zi akker werc' geha. •, • consul aangesteld, en met dictatoriale machten bek d, om als dheer het door de Aequeren omsingelde legervan Rome te redden. Waahij mt bekwame spoed in slaagde, om dan meteen zijn machten weer neer te lgei)/en zich terug naar akker en stal te reppen. Of aan Pericles uit „dezelfde tijd, d'alle mechanismen van de Atheense stadsdemocratie in stand hield, al kwam **z0** eigen politieke bestaan er herhaaldelijk door in de kou. Wat van hem naar **h54rd** var. Thucydides een alleenheerser en toch een democraat maakte.

Evengoed heeft Mfxhst.dQidelijk lastig metflI.beiddemocratie, çlat hij maar onwennig definieert. De liberale bourgébisie van zijn tijd.nam het, buitFrankrijk en de nog jonge Verenigde Staten, ongaarne in de mond, en in nservatieve kring gold het als een scheldwoord, als herinnering aan la cqevention,' la Terreur en de Franse régicides. Maar beide waren het eens geworden ov een gesystem.atiseerde machtsdeling in een door het cijnskiesstelsel geïntitutionaliseerde afspraak tussen geld, adel en clerus, en een staatsmechanismé dat de vrije circulatie van geld en waren, en het afhouden van zelfs maarde geringste sociale wetsbescherming voor de loonrekkers garandeerde. Wel waren er mensen in die kringen, van jong-liberale ofchristelijke herkomst maar met vergelijkbare sociale inspiratie, die de cijns wilden verlagen en het kiesrecht ruimer toegankelijk maken, parallel met het propageren van de eerste vormen van gedoogde arbeidersorganisatie, aanvankelijk veelal van paternalistische inslag. En Marx, rebel en tevens kind van zijn tijd, heeft nooit voorzien dat de osmose tussen dat streven, en de reformistische

arbeidersbeweging die na de mislukking van de Parijse Commune een van de nieuwe machten ging zijn waarmee de ene eeuw de andere inging, meer armslag en een langer leven zou kennen dan zijn revolutionaire strategie...

Voor Marx waren de meerderheid van het proletariaat, en de democratie, gewoonweg aan elkaar identiek. Een zo summier beeld dat Lenin, maar vooral diens epigonen, de democratie zonder meer met de dictatuur van het proletariaat zullen identificeren. En daarbij wordt het begrip dictatuur voortaan ingevuld met de volheid van repressie, terreur en radicale onderdrukking van andersluidende meningen. De meerderheid moet met dictatoriale middelen verhinderen dat de afgezette, of verjaagde minderheid weer aan de macht komt. Meningsstrijd, mogelijkheid om de meerderheid democratisch te wijzigen, minderheden de democratische kans bieden zelf meerderheid te worden, ontbreken finaal in hun scenario.

Marx kwam aan die dingen nooit toe. De oude Engels wel, en Lenin dan weer amper. Hij overleefde met slechts enkele maanden de buitenlandse interventie en de burgeroorlog. Geen van hen heeft moeten ervaren dat een «democratie» die aan minderheden en oppositie niet het volle pond der rechten toekent, fataal en uit zelfbehoud binnen de kortste keren naar de repressie grijpt.., en ophoudt een democratie te zijn.

Marx had niets op met het cijnskiesstelsel en achtte het, zelfs zo het werd uitgebreid, toch niet voor verbetering vatbaar. Het zou wel altijd een façade, een pseudo-democratie blijven, vreesde hij. Met haar geld en haar macht kon de bourgeoisie elk parlement uitkopen, met de pink op de naad van de broek in de houding commanderen, of desnoods op de punt van de bajonetten naar huis jagen. Ze had de middelen daartoe, en die moesten haar worden afgenomen. En hoe kon dat anders dan met geweld?

Ook voor de scheiding der machten en hun onafhankelijkheid (de driehoek van Montesquieu: wetgevende, executieve, juridische) had Marx bitter weinig begrip. Wat in zijn tijd, toen het stemrecht uitsluitend voor de hoge inkomens gold (het eerste Belgische parlement werd in 1830 door amper vijftienduizend burgers op vier miljoen inwoners gekozen), klassejustitie en verbod op de simpelste arbeidersorganisatie ergens wel te begrijpen viel. Maar de geschiedenis heeft hem geen gelijk gegeven.

Toch had Marx in 1852, in een artikel voor de «*New York Daily Tribune*» uitstekende dingen over de Britse Chartisten geschreven. Meer bepaald over hun «petition» van 1848, die twee miljoen handtekeningen had bijeengebracht voor de oprichting van evenwaardige kiesdistricten, de afschaffing van eigendomsplicht voor aspirant-parlementsleden, algemeen stemrecht voor mannen, geheime stemming, en financiële schadeloosstelling voor parlamentsleden. Marx schrijft *wat voor de arbeiders betekent dat ze het algemene stemrecht eisen tegen voorwaarden zonder dewelke dat stemrecht illusoir zou zijn... Algemeen stemrecht betekent de politieke macht voor de arbeidersklasse van Engeland, want daar vormt het proletariaat de grote meerderheid van de bevolking... Het doorvoeren van het algemeen stemrecht zou daarom in Engeland een verovering met beduidend grotere draagwijdte betekenen, dan om het even welke maatregel waaraan men op het vasteland dezelfde naam zou geven*». Twijfelde Marx dan aan de kansen op toename van de loonarbeidersmassa in Duitsland, Frankrijk of België?

Niettemin had hij hier interessante denkbeelden uitgesproken, en het is jammer dat hij daar later niet meer op terugkomt. Pas de oude Engels zal in een interview met de Londense «*Daily Chronicle*» in juni 1893 met zinderend enthousiasme de successen van de Duitse sociaaldemocratie bij de Reichstagverkiezingen begroeten. En in oktober 1894 feliciteert hij Emile Vandervelde per brief met de verovering van 32 Kamerzetels voor de Belgische Werklieden Partij. Hij publiceert dan bedenkingen over «*het doeltreffend gebruik van het algemeen stemrecht*». Want «*men heeft ingezien dat de staatsinstellingen waarrond de heerschappij van de bourgeoisie zich heeft gegroepeerd, de arbeidersklasse nieuwe mogelijkheden verschaffen... Wij, de revolutionairen, hebben meer voordeel bij de wettelijke methodes, dan bij de onwettelijke en subversieve*». Zo zie maar.

In dezelfde jaren wordt Lenin politiek actief. En is het Tsaristische Rusland zelfs nog lang niet aan de verkiezing van de eerste Doema toe. Rusland was West-Europa niet. Doch Lenin, die toch iets van het Westen afweet, vindt niettemin dat de Russische ervaringen universele betekenis hebben. Van Marx weet hij immers dat het politieke liberalisme toch maar een klassedictatuur met hoed en jas is, die maar met de vingers te knippen heeft en dan «*...komt de cavalerie de hoek omjagen*» (Martinus Nijhoff). Anders dan Marx gaat Lenin wèl diep nadenken over de dictatuur van het proletariaat. En voor hem is ze het enige recept om een geslaagde revolutie te verankeren en te verdedigen. In Rusland, en wat hem betreft overal. Daarin zal hij ontgoocheld worden.

e.

Nu zijn ook heel wat marxistische reformisten niet bang van de dictatuur van het proletariaat. Lang post factum hebben Santiago Carillo en Jean Elleinsein zelfs betreurd dat de Parijse Commune zich in 1871 niet met dictatoriale middelen had verdedigd. En ongelijk hadden ze niet.

Voor Lenin is ze evenwel meer dan de bescherming van het historische moment van de machtsverovering en -consolidatie. Dat voor zo'n «moment» meer tijd dient uitgetrokken dan één «grand soir» ligt voor de hand. Maar in Rusland gaat het vele jaren lang aanslepen, onder de gedaante van een onzeglijk wrede burgeroorlog «tussen wit en rood» naar het woord van Sjolochow, en met intensieve buitenlandse inmenging. Lenin is dan president van de raad der Volkscommissarissen, zeg maar eerste-minister, van een land in volle binnenlandse oorlog, met de nederlaag als reeël perspectief. En Lenin weet dat die nederlaag totaal zou zijn, het einde van October 1917. Hij neemt draconische maatregelen, waarbij het tot excessen komt. En hij wil consequent blijven met zichzelf en de eigen theorieën: *«Democratie is niet identiek aan de ondergeschiktheid van de minderheid aan de meerderheid; democratie is de ondergeschiktheid van de minderheid aan de Staat die de meerderheid erkent, m.a. w. een organisme tot systematisch gebruik van geweld van één klasse tegen de andere, van één deel der bevolking tegen het andere».*

Met die duidelijke accentverlegging zitten we volop in de logica van de burgeroorlog. Dat brengt Lenin tot een totalitaire definitie van de Dictatuur van het Proletariaat: *«De leer van de klassenstrijd voert noodzakelijk naar de erkenning van de politieke heerschappij van het proletariaat, zijn dictatuur, d.i. een met niemand gedeelde, direct op het gewapende geweld der massa's steunende macht».*

Wat Lenin nodig achtte in de condities van de burgeroorlog, in 1921 en 1922, wordt een permanent gegeven van de stalinistische praktijk. Van revolutionaire maatregel wordt het «gewapende geweld», zeg maar de terreur, tot «socialistische» stelregel. En voorzover de Sowjet-maatschappij op zulk een staatsfilosofie denkt te kunnen voortbouwen, zal de invoering van een socialistische rechtsstaat daar nog veel en diep denkwerk vereisen...

Lenin is die weg zelf niet opgegaan. Tijdens zijn laatste creatieve maanden in Gorky, waarde ziekte hem onverbiddelijk sloopt, maakt hij zich ernstig zorgen over

de toekomst der revolutie. Hij schrijft over de democratie, en daar zijn beharrenswaardige dingen bij.

Stalin ging die weg wel. Zijn op geweld steunend «socialisme», net als de afgezwakte vormen ervan onder zijn opvolgers, wordt de lange, steeds langere «overgangsfaze» naar een steeds verder in de nevelen der toekomst vervagend communisme...

Ook bij Lenin was dictatuur steeds meer synoniem geworden aan repressie. Ze is zijn repliek op de witte contrarevolutie, geleid door gewezen generaals van de Tsaar, en volop gesteund door buitenlandse interventie. Veertien vreemde landen, de meeste meetellende geallieerde mogendheden van de eerste Wereldoorlog, rukken het Russische grondgebied binnen. Zo wordt een belangrijk deel van Siberië gecontroleerd door Witrussische eenheden, onder commando van generaal Koltsjak, die ook een Tsjechoslowaaks corps onder zijn bevel heeft. Aan het noordelijke front opereren Britse en Franse legereenheden vanuit Archangelsk en Moermansk. Britse troepen hebben tevens Bakoe en de petroleumvelden van de Kaukasus onder hun militaire controle gebracht. In het Verre Oosten houden de Japanners stad en haven van Wladiwostok bezet.

In april 1920 trekken Poolse troepen, gecommandeerd doormaarschalk Pilsudski, de Oekraïne binnen en veroveren de hoofdstad Kiev. Een succesvol tegenoffensief van het Rode Leger bereikt de stadsgrenzen van Warschau. Frankrijk stuurt dan een militaire missie, onder bevel van generaal Weygand (en met een jong kapitein, Charles de Gaulle) om het Poolse oppercommando bij te staan. Het Rode Leger wordt teruggedreven, en moet het westelijke deel van Bielorussland en van de Oekraïne aan het nieuwe Polen laten.

In de burgeroorlog vallen, conservatief geschat, zowat één miljoen doden. Nog drie miljoen sterven aan hongersnood en epidemieën. Volgens statistische prognoses had de bevolking van het toenmalige Rusland tussen 1915 en 1922 met zestien miljoen mensen moeten toenemen. Ze daalde met twaalf miljoen, een verschil van acht en twintig. Men moet er de vierdelige «Stille Don» van nobelprijswinnaar Michail Sjolochow op nalezen, om een idee te krijgen van de ramp, die wereldoorlog, burgeroorlog en interventie voor Rusland betekend hebben...

Dat het sowjet-bewind zich niettemin kon handhaven, is alleen maar te verklaren door het elan van de revolutie, vooral onder de boeren, die nu allemaal land hadden

gekregen. Geen tien jaar later zullen velen onder hen als koelak worden omgebracht.

Na 1924 en tot 1927 kan de Nieuwe Economische Politiek (met beperkte vormen van heringevoerde privaat-economie) haar kansen waarnemen. Dan worden land en partij getroffen door het stalinisme. Op het plenum van het Centraal-Comité van april 1929 decreteert Stalin dat onderde opbouw van het socialisme de klassenstrijd toeneemt. Enkele maanden later wordt Boecharin uit het Politiek-Bureau gesloten. De processen werpen hun schaduw vooruit... Voor repressie en processen was het «democratisch-centralisme» de maatstaf.

f.

In een staat van het «reële socialisme» zijn dictatuur van het proletariaat en democratisch-centralisme nauw met elkaar verbonden. De dictatuur van het proletariaat is het stalinistische staatsmodel, het democratisch-centralisme is het functionele beginsel van de Communistische Partij. Waarbij staat en partij onder Stalin steeds meer opgingen in elkaar.

In «*Een stap voorwaarts ? Twee stappen achterwaarts!*» zal Lenin polemisch en zonder franjes neerschrijven wat hij begrijpt onder een strak gecentraliseerde partijstructuur. Rosa Luxemburg heeft dat met afkeuring gelezen, en gaat daarover datzelfde jaar nog met Lenin op de degen, in een artikel dat ze laat verschijnen in het blad der Duitse sociaaldemocratie «*Die neue Zeit*». Dat doet ze in een vinnige, al even polemische stijl, die Lenin niet altijd recht laat wedervaren. En dat zal ze van hem vernemen, in een repliek die er evenmin om loog. Beiden (cfr. Lenins «*Wat te doen?*») verkozen meer dan nodig was de raakheid van een formulering boven haar juistheid...

Zo schreef Luxemburg: «*Lenins thesis is dat het Centraal-Comité der partij het privilegie zou moeten hebben om de effectieve organen van alle locale partijcomités zelf te mogen aanstellen, van Genève tot Luik, van Tomsk tot Irkoetsk Het zou het recht mogen hebben om hen, zonder uitzondering, zijn eigen voorgekauwde regels qua partijbeleid op te leggen. Het zou zonder recht op beroep om het even welke locale partijorganisatie mogen ontbinden of heroprichten. Zo zou het Centraal-Comité naar eigen goeddenken de samenstelling mogen bepalen van de*

hoogste partijorganismen, en ook van het partijcongres. Het Centraal-Comité zou het enige denkende element in de part[ie] zijn, met al de andere groepen als louter uitvoerende lichamen»⁽³⁾.

Dat proza is meer emotioneel dan analytisch. Bovendien kan men bij Lenin nergens de bedoeling vinden om het Centraal-Comité zichzelf te doen aanstellen, en het partijcongres op de koop toe.

Niettemin is de kritiek van Luxemburg een frappant correcte profetie van wat Stalin later zal verstaan onder een georganiseerde partij, niet alleen in de fase van de clandestiniteit en de revolutie, maar ook van de geconsolideerde, op haar kruissnelheid gekomen macht.

Luxemburg wijst verderop nog een, en lang niet gering gevaar, af: dat «...als Lenin wil dat zulke absolute negatieve machten aan het toporgaan van de part[ie] worden toegekend, dit in een gevaarlijke mate het conservatisme zal versterken, dat aan zulk orgaan inherent is». De feiten hebben haar geen ongelijk gegeven.

In 1918 richt ze zich opnieuw met felle kritiek tot de bolsjewiki. Weer gaat het over de democratie, waarvan zij universele voorstellingen had dan Lenin, en zeker dan het latere sowjet-marxisme. In de DDR waar men moeilijk langs haar heen kon kijken, zou dat allemaal als beminnelijke vergissingen van een overigens gloeiende revolutionaire worden weggewuifd. Ach ja, wissen Sie, die Weiber... Pas in april 1990 zal «Neues Deutschland» het gelijk van Luxemburg en het ongelijk van Lenin erkennen.

Rosa Luxemburg was met name geschokt door hun «...kiile misprijzen voor de constitutionele vergadering, voor het algemeen stemrecht, de pers- en verenigingsvrijheid, in één woord voor de fundamentele, democratische rechten der volksmassa's» - «Hoe kan men zich de heerschappij der volksmeerderheid voorstellen, zonder onbepaalde vrijheid van pers, vergadering en vereniging?» - «Lenin en Trotski hebben in de plaats van vertegenwoordigende lichamen (op basis van algemene verkiezingen) de sowjets geïnstalleerd, als enige vertegenwoordigers der arbeidende massa's. Maar als men het politieke leven in het land verstikt, zullen ook de sowjets in voortschrijdende mate een proces van verlamming ondergaan. Zonder algemene verkiezingen, zonder totale pers- en verenigingsvrijheid, zonder vrije meningsstrijd, sterft het leven in iedere politieke instelling af. Alles wordt fictie, alleen de bureaucratie blijft over...». ⁽⁴⁾

Werd dus geschreven in 1918.

A propos, Stalin liet wel de publicatie toe van Lenins repliek op de kritiek van Luxemburg, maar niet van de kritiek zelf. Op dat stuk had Lenin blijk van méér politieke cultuur gegeven...

Het democratisch-centralisme dat zonder meer de pluralistische meningstrijd, ook binnen de partij, afwijst, stuwt de macht in fatale logica met zichzelf op naar de Ene Man aan de Hoogste Top, de incarnatie van de monolitische partijwil, die hij niet alleen formuleert en vertegenwoordigt, maar ook is. Hij alleen staat nog in voor het nemen en motiveren der wezenlijke beslissingen, onbeperkt en dus oncontroleerbaar.

Onbeperkte macht leidt tot onbeperkte corruptie. Een meerderheid zonder in rechten gelijke minderheden is blind. Ze kent geen maatstaven, en kan zelf niet gemeten worden. Zulk een meerderheid degradeert inderdaad tot fictie, wat op haar beurt leidt tot repressie, en ten leste tot ineenstorting.

Het hoeft niet eens materiële corruptie te zijn. De eenzame asceet in zijn werkkamer, die absolute macht en de middelen daartoe bezit, en in naam van wat hij het beste denkt de partij tot dwangmiddel tegen het van hem vervreemde volk omsmeedt, is evenzeer een moreel corrupt mens, een stalinist. Zelfs al jaagt hij niet op eerbetoon.

Dat het in westerse communistische partijen meestal nog wel losliep - hoewel - was vooral aan het grotendeels ontbreken van repressieve middelen te danken. Waar die bestonden (de mogelijkheden om te dreigen of te straffen met het verlies van goede naam, eventueel broodwinning, of partijlidmaatschap en dus vernederende uitstoting uit het vertrouwde sociale milieu) sloeg het democratisch-centralisme even ongenadig toe. In kleine partijen waar iedereen iedereen kent, slijpt het dagelijkse persoonlijke contact vele scherpe kanten af. Maar in alle communistische partijen, klein of groot, aan de macht of niet, heeft het democratisch-centralisme een verbijsterende tol aan morele slijtage geëist. Bij hen die op de bok bleven zitten al evenzeer als bij hen die onder de wielen vielen. En de nog relatief onschuldige, zij het irriterende «pecking order» ineen kleine westerse partij, werd tot een pest in een stalinistische staatspartij, en tot verschrikking onder een Stalin.

g.

Kon het misschien niet anders?

De dood van Lenin had de communistische partij van de jonge USSR niet verrast. Ze kende de aard en fataliteit van zijn slepende ziekte. Maar toch plaatste ze haar voor de acute realiteit van het nooit opgeloste probleem: er was eigenlijk niemand om de plaats van Lenin in te nemen. Ook de naar het heet als eerste in aanmerking komende Trotski niet. Er was naijver en cliquevorming in het Politiek-Bureau, het kwam niet tot echte collegialiteit tussen mensen, elk met hun eigen kwaliteiten en tekortkomingen, aan wie de ordenende aanwezigheid van Lenin in een zeer moeilijke periode te lang had ontbroken. Lenin had overigens iedereen veel armsglag gegund en in de praktijk meer weg gehad van een parlementair fractieleider dan hij van zichzelf zal verondersteld hebben.

Maartenminste het apparaat functioneerde. Het werd geleid dooreen onbehouwen en voorts onopvallend man, die overigens een goed organisator en op de graantjes lattend beheerder was. Niemand nam «Koba», die zijn brieven met Stalin ondertekende, helemaal au sérieux. Behalve Lenin, en die wou hem op de duur doen vervangen.

Politieke opdrachten verknoeiëde hij, zoals in zijn geboorteland Groezinië, waar hij de problemen met de mitrailleur uit de wereld had willen helpen. Tegen eierzuchtige, bespraakte egotrippers zoals Zinowjew, Trotski of Kamenew was hij intellectueel niet opgewassen. Ook niettegen de jonge, belezen Boecharin. Hij was hoofd van de Organisatie en het beheer, en van Lenins kanselarij. Daarom voerde hij de titel van secretaris-generaal, die uitsluitend op een administratieve, executieve functie sloeg. De echte politiek liet hij maar beter over aan anderen, dachten die anderen. Die het niettemin waardeerden dat hij de boel draaiende hield, al was dat ook met een brutale bek en een harde hand. Wat soms nodig leek in dat land, dat na de burgeroorlog weer langzaam overeind kwam, maar waar het gezag van de bolsjewistische partij nog lang niet evident was. Er liepen nog boze mensjewiki rond, of sociaalrevolutionairen die hard goedklinkende slogans konden schreeuwen. En een enkele constitutioneel-democraat die het nog altijd jammer vond dat de februari-revolutie niet was uitgemond in een democratische, grondwettelijke monarchie naar westeuropees model. Het land stelde zich moeizaam in op de Nieuwe Economische Politiek die de productie weer aantrok, maar de prijzen de hoogte injoeg en mensen deed ontslaan.

Er gromde ontevredenheid. En de matrozen van Kronstadt, altijd al haantjes de voorsten, hadden betoogd, geroepen dat de Revolutie verraden werd, en met gewapende opstand bedreigd. Trotski had er troepen naartoe gestuurd om de revolte weer in mekaar te laten schieten.

In die woelige maanden leek «Koba» een rustpunt in de koortsachtige Kremlin-sfeer.

Maar het liep verkeerd. Secretaris-generaal Josef Wissarionowitsj Stalin bevond zich op de dag dat Lenin stierf, precies op de plek vanwaar iemand kon optreden als zaakwaarnemer, als plaatsvervanger. Intussen en nadien, debatteerden de overige leden van het Politiek-Bureau verder onder mekaar of Lenin moest vervangen worden, en door wie dan wel. Trotski bevond zich toen in het Zuiden, op duizenden kilometers van Moskou, en dacht niet dat het nodig was om terug te keren, ook niet voor de begrafenis van Lenin.

Terloops gezegd, Lenin was als voorzitter van de raad van volkscommissarissen wel regeringshoofd geweest - toen ook werkelijk de eerste functie in de nieuwe staat - maar had in het Politiek-Bureau gezeteld als één onder gelijken, zij het met enorm persoonlijk aanzien.

Stalin zal secretaris-generaal blijven. Want toen wisten slechts enkelen aan de allerhoogste top dat Lenin, kort voor een hersenbloeding hem grotendeels het vermogen ontnomen had om met zijn omgeving te communiceren (wat met ups and downs duren zal van 9 maart 1923 tot zijn dood op 21 januari 1924) schriftelijk de vervanging van Stalin had voorgesteld. Stalin was, gezien zijn functie, de eerste om dat stuk onder de ogen te krijgen. Hij legt het voor aan het Politiek-Bureau, en spreekt over zijn eventueel ontslag. Als tacticus, om de anderen voor te zijn, en de discussie te kunnen controleren? Of was het hem toch even te machtig geworden? In ieder geval besluit het Politiek-Bureau, blijkbaar unaniem en onder allerstrictste geheimhouding, om Stalin in zijn functie te behouden. Want publieke behandeling, bijvoorbeeld in het Centraal-Comité zoals Lenin had gevraagd, zou eenheid en aanzien van de partijleiding naar binnen en naar buiten hebben geschaad. Een typisch democratisch-centralistische redenering, *avant la lettre*. In alle leidingen van alle communistische partijen zal ze nadien, *mutatis mutandis*, voor alles en nog wat worden ingeroepen, geen honderden, maar duizenden malen.. Van hen die toen in het Politiek-Bureau der sowjet-partij en nadien op het partijcongres het politieke leven van Stalin hebben gered, zullen een halve generatie nadien de

meesten vallen onder de kogels van de NKVD.

Ook Kroepskaja, Lenins vrouw, kende de inhoud van zijn brief aan het Centraal-Comité, maar kon niets bewijzen. Stalin zorgt er voor dat ze met veel eerbetoen verwijderd wordt uit de buurt van Politiek-Bureau en secretariaat. Pas na Stalins dood, dertig jaar later, zal het document weer opduiken en op bevel van Chroesjow gepubliceerd worden.

Na Lenins dood zal Stalin de functie van secretaris-generaal vooral politiek uitbouwen. Tot ze identiek wordt aan die van absolute chef van partij en land. En hij neemt er de tijd voor, van 1924 tot 1929, vijf jaren waarin hij zich geduldig en omzichtig profiteert.

Op 26 januari 1924 had hij, voor het 2de congres van de sowjets der USSR, de afscheidsrede voor Lenin mogen houden. En hij zorgt er voor dat die rede hem in het centrum van de belangstelling plaatst. De eenheid van de partij en de dictatuur van het proletariaat moeten verdedigd en versterkt worden, en dat laat hij de sowjets zweren aan de overledene. Zijn rede is bijzonder handig en weloverwogen, wat trouwens Stalins gewoonte was. Het lijkt te gaan om de laatste wilsbeschikkingen van Lenin, op zijn sterfbed aan Stalin overgemaakt. Terwijl hij een jaar lang, zonder nog echt over zijn intellectuele vermogens te beschikken, op zijn dood had liggen wachten... Van die dag staat Stalin erop, elke dag met iets meer nadruk, dat hij de beste leerling en uitverkoren opvolger van Lenin wordt genoemd.

De waarheid had er heel anders uitgezien. Rondde jaarwisseling van 1922-1923 schreef Lenin zijn bezorgdheid neer over de aanslepende twist tussen Stalin en Trotski, waarbij hij nadrukkelijk tegen Stalin partij kiest.

Hij verwijt hem met name zijn bloedige, zinloze optreden in Groezinië. En het is aan Trotski dat hij vraagt, die zaak in het Centraal-Comité ter sprake te brengen, tegen Stalin, Dzjierzinski (chef van de Tsjeka, die met Stalin leek samen te spannen), en de «*brutale Ordzjonikidze*» Lenin is duidelijk diep ongerust. Hij schrijft dat «*kameraad Stalin die nu secretaris-generaal geworden is, een onbeperkte macht in zijn handen heeft geconcentreerd*», en «*...Ik ben er niet zeker van dat hij die steeds met de nodige omzichtigheid gebruiken zal*». Enkele dagen nadien voegt hij daar schriftelijk nog een en ander aan toe: «*Stalin is te brutaal. En die hebbelijkheid is best te verdragen in ons milieu, en in de relaties tussen ons, communisten. Maar niet meer in de functie van een secretaris-generaal. Daarom stel ik voor dat de kameraden onderzoeken hoe Stalin uit die taak kan ontslagen worden. Or*

in zijn plaats iemand aan te stellen die van Stalin alleen maar verschilt door grotere verdraagzaamheid, hoffelijkheid, attentie voor de kameraden, een minder grillig humeur, etc.».

Hoogst zelden slechts heeft Lenin voorgesteld, iemand uit zijn functie te ontslaan. En dat overkwam Stalin. Te Gorky, in zijn buitenverblijf bij Moskou, schreef de zieke Lenin ook over Trotski. Kritisch, genuanceerd, maar met achting. En over Boecharin, de »lieveling van de partij» (wat een russische woordspeling is op Boecharins achternaam). Wel zal hij, ergens gearmuurd, vragen toch maar op te passen met diens «scholastiek», zeg maar boekenwijsheid.

h.

Quid nu met het fenomeen Stalin? Hij of een ander, zou het op de duur verschil hebben gemaakt? Want alle revoluties produceren immers wel een Stalin. Een typisch conservatieve hypothese.

Maar is ze juist? Revoluties zijn nooit de regel, en altijd de hoge uitzondering. En maar zelden kennen ze succes. Maar ze gebeuren altijd in woelige tijden, en worden meestal door een langdurige crisis voorafgegaan.

Woelige, conflictuele tijden kennen excessen, soms vreselijke, waarbij beide kanten in het naar boven spoelen van menselijke wreedheid en laagheid aan mekaar gewaagd blijken. Maar revoluties daarom per definitie als negatief doodverven, is oorzaken en gevolgen door mekaar haspelen, en dus onhistorisch. Ontkennen dat de Amerikaanse en Franse revoluties aan het moderne Westen mee gestalte hebben gegeven, en in se gejustifieerd waren, is slechts uit moedwil vol te houden.

Maar de Octoberrevolutie kwam onder de schaduw van Stalin terecht. En toen Gorbatsjov in 1985 op het XXVIIe congres van de CPSU opriep - wat lijkt dat alles reeds veraf en achterhaald... - de draad weer op te vatten en de revolutie te voltooien, bedoelde hij duidelijk ze van het stalinisme te bevrijden. Al is de vraag reëel of de kans daartoe toen reeds niet verkeken was.

Zo Stalin geen fatum was, wat was hij dan? Een tragische panne, een politiek

Tsjernobyl ? De resultante van destijds niet in te schatten omstandigheden of af te wegen menselijke tekorten, met onvoorspelbare, onoverzichtelijke, maar ontzettend gebleken consequenties?

Blinde, vreselijke toevalligheden kunnen. Maar ze zullen de loop van de geschiedenis nooit blijvend bepalen. Hettoeval zal de compasnaald nooitverhinderen, na een magnetische storm het magnetische noorden weer op te zoeken. Al liep het schip intussen misschien op de klippen. En de vreemdste meanders voeren het water der rivier toch steeds naar het laagste punt, en nooit andersom.

Maar het leven heeft aangetoond dat de rol van één persoon enorm kan zijn. Zo de omstandigheden hem brengen naar dat centrale punt, waar alles samenvalt wat zijn daden het effect van seismische schokken, van magnetische stormen, van neerstortende rotsmassa's in de rivier kan bezorgen.

Pas lang nadien, ook naar historische maatstaven, keert het historische verloop terug in de banen der inertie. Zo hij de man was om zulke daden te stellen, ten goede of ten kwade.

Zo kreeg een psychoot met criminele aanleg en «esprit d'à propos» het lot van een revolutie in handen. Slechts de zieke Lenin vermoedde, en op geen stukken na in de ware omvang, wat er van komen kon zo de politieke leiding stokte en het apparaat, geleid door «Koba», intussen verder functioneerde en de partij absorbeerde.

Sommige veronderstelde autocraten worden van achter de schermen getelecommandeerd, en verdwijnen zodra hun rol is uitgespeeld. Anderen staan op hun moment plots op het snijpunt der krachtlijnen, en brengen het tot totale, totalitair gebruikte gebruikte macht. Waarbij de rationele verklaring lang niet altijd op alle vragen antwoord verschaft, en primitieve emoties, de hoop, de vrees, de haat, de vreugde, de ratio soms aan banden leggen.

Stalin was zo'n man. Een onstabiel iemand, zonder normbesef, en ook hij was door het absolute der macht in de absolute morele corruptie terechtgekomen. Allesbehalve een wijsgeer, een genie, een groot ideoloog, lees er zijn geschriften maar op na. Evenmin een domkop. Van zichzelf zat hij wel gedacht hebben het goed te bedoelen, grote dingen na te streven, en daarbij slechts op zijn eigen enorme wilskracht te kunnen rekenen.

Hij was een slecht spreker en geen partij voor de oratorische brillen (en ook wel eens de cabotinage ...) van Trotski. Maar hij was een leider. En soms een staatsman. Jalta was een succes voor hem. En ook Potsdam, behaald op Churchill, ook geen kat om zonder handschoenen aan te pakken.

Hij ging een volk voor waarvan het politieke besef rudimentair was, maar dat in een magnifieke vechtreactie in de dynamiek van 1917 naleefde, nog vele jaren indrukwekkende opbouwprestaties leverde. En aanvankelijk hoge toppen gingen scheren in de nieuwe cultuur der Xxe eeuw. Waarvan hij niets begreep, en die hij deed eindigen in de vrees, de vlucht, de verbanning, de goelags, of voor het executiepeloton.

Die vechtreactie hernam, toen de Duitsers waarvan velen in juni 1941 de bevrijding hadden verwacht, brute moordenaars bleken.

Telkens liet hij zich vieren, eerst als de Bouwer, dan als de Veldheer.

Het volk was hem dankbaar voor de overwinning, en vergaf hem in 1945 de vooroorlogse verschrikkingen, was bereid die te vergeten.

Niettemin...

Honderdduizenden omgebrachte koelakken (het kon volstaan één koe te bezitten om als koelak te worden geëxecuteerd), miljoenen hongerdoden in de Oekraïne, slachtoffers van een verknoeiende landbouwcollectivisatie, massale «zuiveringen» in leger en partij. En frenetiek gejubel in de onder controle gebrachte pers, literatuur, radio en film, rond een man met pijp, in laarzen en litewka, die door hofdichters vergeleken werd met de zon en de planeten.

De oorlogsomstandigheden hadden aan en achter het front enige vrijheid gebracht. De bureaucratie moest een tijdlang wijken voor de snelle beslissingen, de vindingrijkheid en de camaraderie.

Maar na 1945 namen zij en Stalin het heft weer volop in handen. Het herbegon met de «affaire» van Leningrad, waarbij velen die de hongermaanden hadden doorstaan, in 1950 het leven lieten, of in de goelags verdwenen. En het eindigde in 1953 met de «affaire» der witte bloezen, de joodse artsen die naar het heet de hele leiding van staat en partij hadden willen vergiftigen. Allen werden gemarteld velen werden omgebracht. En bij de dood van Stalin werden de overlevenden zowat binnen enkele uren met excuses vrijgelaten. Allen, ook die van Leningrad,

werden later toegelaten tot de eer der posthume rehabilitatie.

Officiële sowjet-bronnen schatten het aantal terechtstellingen op ten minste 770.000, en het aantal veroordeelden op vier miljoen. En geven intussen toe dat de werkelijke cijfers waarschijnlijk heel wat hoger liggen.

Byzantium, voortlevend in de middeleeuwse Roes van Kiew, dan in het Moskou van Tsaar en Bojaren. Onder de asse voortgloeiend bij Peter de Grote die Europa naar zijn land bracht. Weer oplaaiend onder Stalin...

Na Stalins dood kreeg Lawrenti Beria van alles de schuld. En net als zijn voorgangers Jesjow en Jahoda, de chefs van GPoe en NKVD, zal de briljante en spirituele advocaat die door Stalin aan het hoofd van de MVD was geplaatst, over duizenden lijken was gegaan, maartoch moeite had gedaan om de «old boys», zijn vrienden in de partijleiding en regering, en hun familie, waar het kon af te schermen tegen de pathologische woede van de chef, op zijn beurt geëxecuteerd worden. Op bevel van Chroestsjow, die het daar evenwel niet bij laat.

Hij brengt de naam van Stalin voor het eerst publiek in verband met de moord op Kirow, de populaire partijsecretaris van Leningrad, in wie Stalin in 1934 een rivaal was gaan vermoeden. Mettertijd hebben de aanklachten van Chroestsjow een lawine van onthullingen ontketend: de Lubjanka, de processen, de deportaties van hele volkeren. Onder Breznjew wordt moeizaam geprobeerd dat alles weer met de mantel der vergetelheid toe te dekken. Maar de grondstroom bleef werkzaam, en brak met Gorbatsjow opnieuw door naar de oppervlakte : de moord op Trotski, Katyn, de waarheid over het niet-aanvals-pact met Hitler, de goelags, de stalinistische terreur in de Comintern.

Een onderwerp dat alsnog de pers niet haalde, en waarop we hopen hier eens terug te kunnen komen. Bij wijze van introductie, over wat in en na 1937 te Moskou gebeurde met de Communistische Internationale: in 1937 wordt te Moskou een reeks Duitse KPD-leiders aangehouden, waaronder Hugo Eberlein, Helmut Remmele, Fritz Schulte, Hans Kippenberger, Heinz Neumann, en diens vrouw Margarete Buber-Neumann. Zij zal in 1940 door de NKVD aan de Gestapo worden uitgeleverd, en tot 1945 in het concentratiekamp van Ravensbrück vastzitten. De anderen werden in de USSR geëxecuteerd. In totaal zijn, naar nauwkeurig historisch onderzoek, ten minste 305 in de Sowjetunie geëmigreerde, of voor de Comintern werkende Duitse communisten in de stalinistische terreur omgekomen.

Ook Joegoslavische communisten worden te Moskou omgebracht, zoals M.Gorkic en M.Filipovic, en nadien V.Cocic die een hoger officier in de Internationale Brigades in Spanje was geweest. En Hongaarse zoals Bela Kun, de leider van de Hongaarse Radenrepubliek in 1919. En Poolse, zoals Prochniak, Paszin, Lenski en Koszutska. Aan hen was Jerzy Czeszejko-Sochakis reeds in 1933 voorgegaan in de dood. En Fritz Platten, de Zwitserse communist die in 1917 Lenins terugkeer naar Petrograd had georganiseerd, vanuit Zwitserland door Duitsland, Zweden en Finland. En A. Kantas, de gewezen secretaris-generaal van de Griekse CP. En drie secretarissen-generaal van de Roemeense Communistische Partij. En de Oostenrijkse sociaaldemocraten die in februari 1934 voor de terreur van Dollfuss uit Wenen waren gevlucht, en in de Sowjetunie om politiek asiel hadden gevraagd. Eindeloos...

De recepten daartoe heeft Stalin niet bij Marx gevonden. En de terreur van Lenin hoeft niet te worden vergoelijkt, maar ze was die van een zich wanhopig verzetende revolutie tegen een brutale, internationaal gesteunde contrarevolutie. Doch de onvoldragen denkbeelden van Marx over de vrijheid en hoe die moest veroverd worden, bleken manipuleerbaar en corrumpeerbaar. Wat door het stalinisme gebeurde. Waarbij het marxisme in zijn evolutie naar filosofische grondslag voor een democratisch socialisme, waartoe de ruimte openlag, geschonden werd.

Lenin heeft zich vergist toen hij in zijn openingsrede voor het stichtingscongres van de 111e Internationale, de vrijheid van pers, vereniging en vergadering holle woorden en boerenbedrog, en een façade voorde burgerlijke klassenmaatschappij noemde.

De autonome, universele waarde van deze vrijheidsgegevens ontging hem, kwam hem antidialectisch voor. De russische ervaringen hebben hem daar parten gespeeld.

Vrijheid is natuurlijk nergens vanzelfsprekend, ook persvrijheid niet. Kapitalistische persconcentraties zijn geen geloofwaardige winstpunten voor de vrijheid der opinievorming, maar passen wel uitstekend in de winst- en rentabiliteitslogica van het marktliberalisme. Dat er trouwens mee bewijst hoe destructief het met zijn eigen premisses omspringt. Maar geen communistische krant in het Westen, hij weze

ook saai, amateuristisch en volgens stalinistische normen opgesteld, of zijn omgeving bracht hem ertoe, in leesbaarheid en informatieve waarde royaal alles te overklassen wat tot voor zeer kort in de USSR en elders in Oost-Europa verscheen.

Lenin heeft zich ook verkeken op de bereidheid van de westeuropese arbeidersbeweging, om in meerderheid naar de nieuwe internationale overte komen, en aan de revolutie te beginnen. Ook de enkele krachtige partijen die in het westen tot de «Derde» waren toegetreden, wisten wel beter, hoe vlot ze intussen ook het revolutionaire jargon hanteerden. Alleen de KPD wou er op een bepaald moment nog in geloven, en het bekwam haar slecht...

En Lenin onderschatte de mogelijkheden van de sociaaldemocratie, om na de nederlaag van 1914 weer overeind te komen. Mede dank zij haar, en de in verscheidene landen zoals in België vorm krijgende christendemocratie, gaf de arbeidersbeweging in meerderheid de voorkeur aan de uitbreiding van de burgerlijke vrijheden en het algemeen stemrecht. De kern van de zaak was immers dat de arbeidersbeweging in West-Europa van hoog tot laag na de eerste en de tweede wereldoorlog helemaal geen ander systeem dan een sociaal gecorrigeerd markt-liberalisme, en ipso facto geen revolutie wou. Ook al kon er soms nog enige sympathie en solidariteit met de Sowjetunie en het «reële socialisme» af.

Lenin had denkbeelden over de vrijheid. Men vindt ze in zijn «Staat en Revolutie». Maar voor hem was ze het streefdoel, het eindpunt, de voltooiing van de klassenloze maatschappij.

Het Europese progressisme zal die vrijheid nooit meer mogen zien als een einddoel, maar wel als de eerste doelstelling sine qua non waar ze niet bestaat, en als de natuurlijke, permanente begeleider van de beweging. Dat is wel de belangrijkste les uit de bittere nederlaag van de communisten. En een waardige taak voor een nieuw, Europees progressisme, voor een nieuwe, Europese linkerkant. Want de vrijheid is in de wereld van het westen heel wat minder evident dan het westen van zichzelf denkt en elders sponsort.

Lenin heeft naardie vrijheid getracht. Stalin heeft ze steeds gevreesd. Overal zag hij klassevijanden om zich heen. Van bruikbaar outil in de revolutie en de aanvangsfase van de nieuwe samenleving, maakte hij de Partij tot bewaker en verklikker. En de veiligheidsdienst tot terroristisch repressieinstrument. Tot zwaard, om er de halzen mee door te slaan van het eigen volk, die hydra, waaraan steeds

weer nieuwe koppen van «klasseverraders» groeiden...

Stalingrad, de verovering van Berlijn, de acht en twintig miljoen doden van de USSR in de tweede wereldoorlog, hebben hetwereldoordeel overde stalinistische terreur en de ongeloofwaardigheid van het sowjet-socialisme geseponeerd. Voor een tijd.

Ik herinner me een meeting in 1949 te Antwerpen. Ilja Ehrenburg sprak in het toenmalige «Rubenspaleis», eerst in houterig, van een spiekbriefje afgelezen Nederlands, en na begripvol applaus verder in vloeiend Frans. En zei: «*Thuis zal me gevraagd worden of ik in België vele vijanden van de Sowjetunie heb aangetroffen. En ik zal zeggen ja. En vele vrienden? En ik zal zeggen nee, één enkele maar. Want ik heb in België maar één vriend van de Sowjetunie gezien. En dat was het volk*».

Het was mooi gezegd, en kreeg in de zaal alle handen op elkaar. Maar hét was allang niet meer waar. Koude oorlog, inderdaad. Anticomunisme, zeker. Conservatief tegenoffensief, allicht. Maar wat erin die dagen gebeurde in Oost-Europa, en in de Sowjetunie, was er evenmin vreemd aan...

En er was toen, buiten de communistische partijen en hun aanhang, die toen nog alle illusies koesterden over de rode toekomst en «*les lendemains qui chantent*» en toch reeds begonnen waren aan een schier eindeloos lijkende neergang, en een enkele linkse socialist of progressieve intellectueel, nog maar weinig sympathie voor de USSR en wat toen de «volksdemocratieën» heette. Onder Chroesjtsjov herbegon het aarzelend, maar na de Hongaarse ramp van 1956, zijn afzetting door de Breznjew-camarilla, en het neerwalsen van de Praagse Lente was er niets meer van overgebleven.

Het absolute dieptepunt, the point of no return, werd bereikt in december 1979, toen de Antonow-transportmachines sowjetroepen naar Kaboel brachten. De communistische partijen, overal ter wereld, belandden weer in een sfeer van vereenzaming en verscheurdheid. Maar de veer was gebroken. En de collaps van 1989 en 1990 was, en niet alleen in Oost-Europa, even fataal als onvermijdelijk.

«**DE KATASTROFE VAN HET STALINISME**» is een voor het «Vlaams Marxistisch Tijdschrift» bedoelde, qua vorm grondig bewerkte en uitgebreide, maar inhoudelijk volkomen identieke versie van het vierde hoofdstuk «Stalinisme of de vermijdelijke fataliteit van de spookrijder», uit het boek «**DE ICARUS-FACTOR**» van dezelfde auteur. Naast zijn visie op de communistische ineenstorting - waaraan hij ook beschouwingen toevoegt over een aantal communistische partijen (waaronder de Belgische) en o.m. nader inzicht verschaft inzake het «niet-aanvalsact» van augustus 1939 - weidt Jan Debrouwere vooral uit over zijn kijk op mogelijke linkse en progressistische alternatieven voor de toekomst.

«**DE ICARUS-FACTOR**» verschijnt in het najaar van 1991 bij de uitgeverij «Davidsfonds» te Leuven.

NOTEN

⁽¹⁾: «Das Elend der Marxologie - eine Auseinandersetzung mit Marx-Engels-Verfälschungen», Dietz-Verlag 1975, Berlin-DDR. Met medewerking van Edgar Fischer, Hans-Jochen Rötcher, Ursula Ruch, Wolfram Storch en Roland Wingert.

⁽²⁾ «Die Entfremdung als historische Kategorie», van T.I.Oiserman, Dietz-Verlag 1975, Berlin-DDR, vertaald uit het russisch.

(3). Uit artikel van Rosa Luxemburg, gepubliceerd in «Die neue Zeit» in 1904, onder de titel «Organisatieproblemen van de russische sociaaldemocratie».

(4). Uit «Over de Russische revolutie» van Rosa Luxemburg.

